บทที่ 2
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การค้นคว้าเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร ที่เข้าร่วมโครงการมะเขือม่วงญี่ปุ่นแบบมีพันธสัญญา ในจังหวัดสุโขทัย ได้ทำการรวบรวมส่วนที่เป็น ความหมาย ทฤษฎี ความเป็นมาและหลักการของโครงการฯ โดยนำเสนอตามรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ความหมาย แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเกษตรแบบมีพันธสัญญา(Contract Farming)
2. ประโยชน์ของการปลูกพืชแบบมีพันธสัญญา
3. โครงการส่งเสริมการปลูกมะเขือม่วงญี่ปุ่นแบบมีพันธสัญญาของ บริษัท สันติภาพเทรดดิ้ง จำกัด
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรแบบมีพันธสัญญา

ความหมาย แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรแบบมีพันธสัญญา (Contract Farming)

1. ความหมายของการเกษตรแบบมีพันธสัญญา (Contract Farming)

กรมส่งเสริมการเกษตร (2534) ได้ให้ความหมายของ "ระบบการเกษตรแบบพันธสัญญา หรือ ระบบการทำการเกษตรแบบสัญญาผูกพัน" ไว้ว่าเป็นการจัดการทางความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับผู้รับซื้อผลผลิตแบบแนวดิ่ง โดยที่ผู้ซื้อสามารถกำหนดความแน่นอนของ วัตถุดิบซึ่งเป็นผลผลิตทางการเกษตรที่ตนจะรับซื้อ โดยที่ไม่ต้องเป็นเจ้าของหน่วยการผลิตนั้น เสียเอง หมายความว่า เกษตรกรที่อยู่ในระบบนี้ยังเป็นเจ้าของหน่วยการผลิตเองอยู่ แต่มีการทำสัญญากับผู้รับซื้อ หรือโรงงานแปรรูปล่วงหน้าถึงปริมาณและคุณภาพของผลผลิตทางการเกษตรที่จะส่งมอบให้โรงงาน แปรรูป โดยมีเงื่อนไขคือ โรงงานแปรรูปต้องสร้างหลักประกันในการผลิต เช่น ให้สินเชื่อ ให้ปัจจัยการผลิตที่มีคุณภาพ และให้บริการส่งเสริมการเกษตรเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตของเกษตรกรในสัญญาผูกพัน และจะต้องสร้างหลักประกันทางด้านตลาดให้แก่ผลผลิตที่เกษตรกรผลิตได้ เช่น การกำหนดราคาประกันขั้นต่ำ เป็นต้น

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2536) ได้ให้ความหมายของการเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันว่า หมายถึง การทำการผลิตที่มีข้อตกลงหรือสัญญาต่าง ๆ ระหว่างเกษตรกร และนิติบุคคล เช่น โรงงานแปรรูปหรือบริษัท พ่อค้าทั่ว ๆ ไป สัญญานี้อาจตกลงด้วยวาจาหรือเป็นลายลักษณ์อักษร โดยระบุเงื่อนไขเกี่ยวกับการผลิต และการตลาดซึ่งจะตกลงกันก่อนจะทำการผลิต เป็นระบบที่มีการตกลงระหว่างคู่สัญญาทั้งสองฝ่ายคือแรงงานแปรรูปกับเกษตรกร ซึ่งจะมีการผูกพันกันใน 3 ลักษณะ คือ ผูกพันเฉพาะการผลิต โดยโรงงานแปรรูปให้ความช่วยเหลือด้านปัจจัยการผลิต การให้กู้ยืมเงินแก่เกษตรกรผูกพันแต่เฉพาะการตลาด โดยการกำหนดปริมาณการซื้อขายในราคาที่ได้ตกลงกันไว้ล่วงหน้าแล้ว และผูกพันด้านการผลิตและการตลาด โดยโรงงานแปรรูปจะให้ความช่วยเหลือในด้านสินเชื่อ ปัจจัยการผลิต ความรู้ และเทคนิคการผลิต เกษตรกรต้องขายผลผลิตให้แก่โรงงานตามจำนวนและราคาที่ตกลงกันไว้ในสัญญา

นอกจากนี้ Tang (1985) ได้กล่าวถึงความหมายของ Contract farming หรือการเกษตรแบบพันธสัญญาว่า เป็นการดำเนินธุรกิจในลักษณะที่มีการจัดการเกี่ยวกับความเสี่ยง (business venture) ระหว่างเกษตรกรกับบริษัทเอกชน ตามขอบเขตของความผูกพัน ซึ่งจะจำกัดอยู่ภายใต้ข้อตกลงและเงื่อนไขเกี่ยวกับการผลิต การจัดการ และการตลาดของสินค้านั้น ๆ

กล่าวโดยสรุปการเกษตรแบบมีพันธสัญญาเป็นวิธีการร่วมมือกันระหว่างบริษัทเอกชนและเกษตรกรในลักษณะการรวมตัวกันในแนวดิ่ง (Vertical integration) เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกันในด้านการผลิตและการตลาด โดยมีการทำสัญญาหรือข้อตกลงระหว่างบริษัทเอกชนกับเกษตรกร อาจเป็นการตกลงกันด้วยวาจาหรือเป็นลายลักษณ์อักษร โดยมีการระบุเงื่อนไขเกี่ยวกับการผลิตและการตลาดไว้ล่วงหน้าก่อนที่จะมีการทำการผลิตเสมอ

2. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเกษตรแบบมีพันธสัญญา

ทองโรจน์ (2530) อ้างโดย เรือนมูล (2540 : 16) ได้กล่าวว่า การผลิตทางการเกษตรโดยเฉพาะด้านการเพาะปลูกพืชนั้นเป็นการผลิตที่มีความเสี่ยงค่อนข้างสูง คือ ผลผลิตที่เกษตรกรได้รับในปีนั้นจะไม่แน่นอนอันเนื่องมาจากสภาพภูมิอากาศ การแพร่ระบาดของโรคและแมลงศัตรูพืช ในขณะที่ความต้องการสินค้าเป็นแบบไม่ยืดหยุ่น (inelastic) ซึ่งทำให้ราคาผลผลิตเปลี่ยนแปลงมากผิดปกติ หากมีการเปลี่ยนแปลงด้านการผลิต ส่งผลให้ราคาผลผลิตที่เกษตรกรได้รับไม่แน่นอน เนื่องจากราคาผลผลิตขึ้นลงตามภาวะตลาด ทำให้เกษตรกรต้องเป็นผู้รับภาระความเสี่ยงทางด้านการตลาดและการผลิต ซึ่งในทางปฏิบัติเกษตรกรสามารถความเสี่ยงด้านการตลาดและผลผลิตในเชิงทฤษฎีอาจทำได้หลายวิธี ดังนี้

2. 1 การประกันภัย สำหรับประเทศไทยการประกันภัยพืชผลเริ่มมีการทดลองกับข้าวโพดในบางท้องถิ่นเท่านั้น โดยบริษัทผู้รับประกันจะรับภาระความเสียหาย อันเนื่องมาจากสภาพภูมิอากาศแปรผัน และการทำลายของโรคและแมลงศัตรูพืช

2.2 การผลิตหลายอย่าง คือ ผลิตพืชหลายชนิดในเวลาเดียวกัน เพื่อกระจายความเสียงทางด้านรายได้ และราคาผลผลิต แต่วิธีนี้อาจมีรายได้เฉลี่ยลดลง และมีต้นทุนการผลิตสูงขึ้น อันเนื่องมาจากขนาดการผลิตที่ไม่เหมาะสม

2.3 การก่อให้เกิดความคล่องตัวในการผลิต เป็นการจัดการฟาร์มให้เกิดความคล่องตัว และสอดคล้องกับแผนการผลิตในการที่จะปรับปรุง และดัดแปลงกิจการเพื่อรองรับการผลิตที่แปรผัน

2.4 การทำธุรกิจครบวงจรหรือการรวมตัวของธุรกิจในแนวดิ่ง (Vertical integration) โดยใช้ผลผลิตทางการเกษตรเป็นวัตถุดิบของธุรกิจขั้นแปรรูป และมีธุรกิจการจัดจำหน่ายเป็นขั้นสุดท้าย การทำธุรกิจในลักษณะนี้เป็นไปได้ยากสำหรับเกษตรกรรายย่อย

2. 5 การทำสัญญาผูกพัน (Contract) เป็นการทำสัญญาระหว่างเกษตรกรกับผู้รับซื้อเพื่อกระจายความเสี่ยงด้านราคาไปสู่ผู้รับซื้อได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะของการทำสัญญาทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและการตกลงกันด้วยวาจา การทำสัญญามีหลายรูปแบบ พอจะจำแนกได้ 3 แบบ ดังนี้

2.5.1 สัญญาที่ประกันในเรื่องตลาด สัญญานี้จะระบุคุณภาพของผลผลิต เกษตรกรจะเป็นผู้ตัดสินใจในการผลิตเอง เกษตรกรจะรับภาระความเสี่ยงในเรื่องการผลิต มีการกำหนดราคาขั้นต่ำ หรือราคาประกันไว้ล่วงหน้า ระยะเวลาในการส่งมอบผลผลิต และปริมาณผลผลิตที่สามารถจะผลิตได้ สัญญาในลักษณะนี้ทำให้เกษตรกรพยายามปรับปรุงคุณภาพของผลผลิตให้มีมาตรฐานตามที่โรงงานแปรรูปหรือผู้รับซื้อกำหนด

2.5.2 สัญญาที่มีการให้ปัจจัยการผลิต สัญญานี้ผู้รับซื้อหรือโรงงานแปรรูปจะเป็นผู้หาปัจจัยการผลิตมาให้เกษตรกรในระบบสินเชื่อ ราคาที่เกษตรกรได้รับอาจเป็นราคาประกัน หรือราคาตลาดแต่จะมีการประกันราคาขั้นต่ำไว้ สัญญาในลักษณะนี้โรงงานหรือผู้รับซื้อจะรับภาระความเสี่ยงในด้านราคาร่วมกับเกษตรกรผู้ผลิต

2.5.3 สัญญาที่มีการจัดการด้านการผลิต เป็นสัญญาที่เต็มรูปแบบที่สมบูรณ์ที่สุด โดยเป็นการรวมสัญญาสองแบบแรกเข้าด้วยกันคือ มีการประกันราคาขั้นต่ำ การจัดหาปัจจัยการผลิตมาให้และการสนับสนุนช่วยเหลือด้านความรู้วิชาการ ตลอดจนการจัดการการผลิตให้แก่เกษตรกร สัญญาในลักษณะนี้ โรงงานแปรรูปหรือผู้รับซื้อผลผลิตจะรับภาระความเสี่ยงด้านราคาไว้ทั้งหมด

ลักษณะการทำสัญญาอาจมีการทำเป็นลายลักษณ์อักษร หรือมีการตกลงด้วยวาจา และอาจมีการทำสัญญาระหว่างโรงงานแปรรูปกับเกษตรกรโดยตรง ระหว่างโรงงานแปรรูปกับคนกลางหรือหัวหน้าผู้ปลูก (Brokers) และระหว่างโรงงานแปรรูปกับสถาบันหรือหน่วยงาน เช่น กลุ่มเกษตรกร สหกรณ์การเกษตร เป็นต้น โดยระบุเงื่อนไขทางด้านการผลิตและการตลาดซึ่งมีการตกลงกันก่อนที่จะทำการผลิต

อย่างไรก็ตาม กิจการเกษตรนั้นถ้าทำเป็นธุรกิจแล้วต้องประสบกับความเสี่ยงค่อนข้างสูงทั้งจากจุดด้อยในแง่ของตัวผลผลิตที่เสียได้ง่าย การเสื่อมคุณภาพ มีน้ำหนักมาก ราคาต่ำ มีผู้ผลิตหลายราย ทำให้เกิดความผันแปรของราคา ความต้องการของตลาดและการแข่งขันสูง อีกทั้งความเสี่ยงจากการเปลี่ยนแปลงรสนิยมของผู้บริโภค ภัยจากธรรมชาติทั้งจากโรคพืชและลมฟ้าอากาศ เป็นต้น

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2539) ได้กล่าวถึงการเชื่อมโยงการผลิตการเกษตรเข้ากับธุรกิจอุตสาหกรรมแปรรูปอาหารเป็นแนวทางหนึ่ง ที่สามารถลดปัญหาหลักที่สำคัญของสินค้าเกษตร คือ การเน่าเสียและเสื่อมคุณภาพลงของผลผลิต โดยการนำผลผลิตมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ เช่น การบรรจุเป็นอาหารกระป๋อง ซึ่งนอกจากสามารถเก็บผลผลิตได้นานขึ้นแล้วยังเป็นการเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิตนั้นให้สูงขึ้นด้วย เพื่อให้ สอดคล้องกับแนวทางดังกล่าวในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 จนถึง ฉบับที่ 8 นั้น รัฐบาลได้กำหนดแนวทางพัฒนาอุตสาหกรรมเป้าหมายเฉพาะสาขา นอกเหนือจากแนวทางที่มุ่งสนับสนุนส่งเสริมอุตสาหกรรมทั่วไป โดยเฉพาะในช่วงแผนฯ 8 ในส่วนที่เกี่ยวของกับการพัฒนาสมรรถนะทางเศรษฐกิจนั้น ๆ รัฐได้กำหนดเป้าหมายการสร้างรากฐานการผลิต เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต เพิ่มโอกาสการมีงานทำ ด้วยการพัฒนาอุสาหกรรมการเกษตรเพื่อให้เป็นแหล่งรองรับวัตถุดิบทางการเกษตร (แผนฯ 8) ซึ่งนอกจากก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรมแล้ว ยังทำให้เกิดความเชื่อมโยงย้อนกลับ โดยภาคเกษตรจะมีการพัฒนาผลผลิตเพื่อใช้เป็นวัตถุดิบในการการผลิตของโรงงาน ทำให้เกษตรกรสามารถใช้แรงงานได้อย่างเต็มที่มากขึ้น ซึ่งนำไปสู่การเพิ่มรายได้และการมีงานทำของเกษตรกร

การปรับเปลี่ยนยุทธวิธีและการปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิตในลักษณะการหลีกเลี่ยงการเป็นคู่แข่งในการผลิตสินค้าเกษตรวัตถุดิบมาเป็นสินค้าเกษตรกึ่งสำเร็จรูป หรือสำเร็จรูปนั้นเป็น ที่มาของระบบธุรกิจการเกษตร หรือ Agribusiness นั่นเอง ระบบธุรกิจการเกษตรนี้เริ่มขึ้นในประเทศตะวันตกแล้วได้แพร่หลายเข้าสู่ประเทศโลกที่สาม โดยหลักการของธุรกิจการเกษตรจะเน้นการผนวกรวมในแนวดิ่งของกระบวนการผลิตเข้าด้วยกัน ตั้งแต่อุตสาหกรรมปัจจัยการผลิต การผลิตในฟาร์ม การแปรรูปและการตลาด การผนวกรวมกันแนวดิ่ง

นี้อาจทำครบทั้ง 4 ขั้นตอน หรือจะทำเพียงบาง ขั้นตอนก็ได้แต่ขั้นตอนที่สำคัญที่สุด คือ การผนวกรวมการผลิตในระดับฟาร์มนั้นอาจเกิดขึ้นได้ 2 ลักษณะ คือธุรกิจการเกษตรเข้าถือโครงการผลิตในฟาร์มหรือแปลงโดยตรง หรือการนำระบบเกษตรพันธสัญญาเข้ามาใช้

ประโยชน์ของการปลูกพืชแบบมีพันธสัญญา

จากการสัมภาษณ์ นายอามิน สุวรรณชัยรบ หัวหน้าฝ่ายส่งเสริมการเกษตร บริษัท สันติภาพเทรดดิ้ง จำกัด (9 ธันวาคม 2543) ได้ทราบว่ารายได้ของเกษตรกรที่ร่วมโครงการแบบมีพันธสัญญากับบริษัทฯ มีรายได้สูงมากกว่าพืชผักต่าง ๆ ที่มีการเพาะปลูกในช่วงระยะเวลาเดียวกันของปี โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อยที่ยอมรับวิธีการและปฏิบัติตามขั้นตอนของการดูแลรักษาของบริษัทฯ นอกจากนี้ วุฒิชัย (2540:13) ได้ศึกษาลักษณะส่วนบุคคล สังคม และจิตวิทยาของผู้ยอมรับเทคโนโลยี การผลิตมันฝรั่งเพื่อแปรรูปภายใต้โครงการ เอ็น เอส ฟาร์ม ในอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่ารายได้ของเกษตรกรเพิ่มขึ้นเนื่องจากทางบริษัท เอ็น ฟาร์ม รับซื้อผลผลิตทั้งหมดของเกษตรกร รวมทั้งประกันราคาผลผลิต ซึ่งสอดคล้องกับกรมการค้าภายใน (2543:5) ที่รายงานว่าการทำสัญญาซื้อขายสินค้าเกษตร โดยผู้ที่เข้ามาประกันความเสี่ยงกับผู้มีความเสี่ยง ซึ่งได้แก่ เกษตรกรผู้แปรรูป และผู้ส่งออกสามารถตกลงซื้อขายสินค้าเกษตรล่วงหน้า เพื่อล็อคราคาซื้อขายในอนาคต ในกรณีเช่นนี้ จะทำให้ผู้ซื้อผู้ขายไม่ต้องกังวลใจว่าราคาในอนาคตจะขึ้นหรือจะลง ผู้ซื้อได้รับสินค้าตามปริมาณและคุณภาพที่ตกลงกันไว้ ส่วนผู้ขายก็จะได้รับราคาที่ตกลงกันระหว่างผู้ซื้อและผู้ขาย ในวันทำสัญญาซื้อขายสินค้า เพื่อจะทำการส่งมอบ รับมอบในอนาคต ซึ่งราคานี้ได้มาจากประมาณความต้องการซื้อ (อุปสงค์) และปริมาณการเสนอขาย (อุปทาน) ของ สินค้าที่ผู้ซื้อและผู้ขายคาดว่าจะเกิดขึ้นอนาคต การได้ทราบราคาที่เกิดขึ้นในอนาคตจะมีผลทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องในธุรกิจการเกษตรมีความมั่นใจในการผลิตและการตลาดสินค้าเกษตร

สุขจิต (2542) กล่าวไว้ว่าเกษตรส่วนใหญ่นิยมใช้ระบบการเกษตรพันธสัญญามากกว่าการเข้าถือครองการผลิตเอง เช่น การปลูกยาสูบ มันฝรั่ง มะเขือเทศ เป็นต้น เพื่อแบ่งปันผลประโยชน์และการกระจายความเสี่ยงร่วมกันโดยเกษตรกรเป็นผู้รับความเสี่ยงด้านการผลิต แต่จะได้รับความมั่นคงด้านการตลาดรับซื้อผลผลิต และราคาภายใต้ข้อตกลงร่วมกัน สำหรับผู้ประกอบการจะเป็นผู้รับความเสี่ยงด้านตลาด แต่จะสามารถมั่นใจได้ว่าจะมีวัตถุดิบเข้าสู่โรงงานและดำเนินการผลิตได้อย่างสม่ำเสมอ ซึ่งความสำเร็จของรูปแบบดังกล่าวจะขึ้นอยู่กับความสมดุลของเหตุผล ประโยชน์ที่คู่สัญญาจะได้รับ นั้นคือ ผลประโยชน์ระหว่างเจ้าตัวของ

โรงงานและเกษตรกร ลักษณะเช่นนี้ เกษตรกรจะได้รับผลประโยชน์จากเทคโนโลยีที่สามารถลดต้นทุนได้ไปส่วนหนึ่ง

วุฒิชัย (2540) ได้รายงานว่าการส่งเสริมและสนับสนุนการทำการเกษตรประเภท Contract Farming ไว้ว่าความสำเร็จของรูปแบบดังกล่าวจะขึ้นอยู่กับความสมดุลของผลประโยชน์ที่คู่สัญญาจะได้รับ นั่นคือผลประโยชน์ระหว่างตัวเจ้าของโรงงานและเกษตรกร ในลักษณะเช่นนี้เกษตรกรรายย่อยจะได้รับผลประโยชน์จากเทคโนโลยีที่สามารถลดต้นทุนการผลิตได้เป็นส่วนหนึ่ง เช่น การปลูกถั่วเหลืองฝักสดส่งให้กับบริษัทห้องเย็น เพื่อที่บริษัทจะได้ทำการ แช่แข็งบรรจุกล่องส่งออกต่างประเทศ เป็นสินค้าเกษตรส่งออก สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นอุตสาหกรรมแปรรูปทางการเกษตรแบบครบวงจรอย่างหนึ่งที่ทำความสำเร็จให้กับทั้งผู้ประกอบโรงงานและเกษตรกรเอง การเกษตรแบบมีพันธสัญญา ระยะเวลาการรับซื้อผลผลิตได้มีการจัดการในเบื้องต้นโดยผ่านสัญญา ซึ่งเกษตรกรได้ทำการเซ็นสัญญาตอนที่จะเริ่มปลูก และในสัญญาได้ระบุถึงคุณภาพของผลผลิตที่ทางบริษัทจะให้เครดิตในปัจจัยต่าง ๆ ในการผลิตตลอดจนถึงคำแนะนำทางด้านเทคนิคต่าง ๆ

จากการสัมภาษณ์ นายธนะเทพ สังเกิด ผู้ช่วยกรรมการผู้จัดการ บริษัทสันติภาพเทรดดิ้ง จำกัด (9 ธันวาคม 2543) พบว่าการที่โรงงานหรือบริษัทที่แปรรูปทางการเกษตรจะสามารถอยู่ได้ต้องผลิตสินค้าให้มีคุณภาพเป็นที่ต้องการของผู้บริโภค แต่สิ่งที่เป็นอุปสรรค์เกี่ยวกับการผลิตเพื่อส่งจำหน่ายให้กับบริษัทจำหน่ายในต่างประเทศ (ญี่ปุ่น) ก็คือ ปริมาณวัตถุดิบหรือ ผลผลิตทางการเกษตรไม่มีเพียงพอและสม่ำเสมอ ทำให้เกิดปัญหาทางด้านต้นทุน และแรงงานสูง สำหรับบริษัทสันติภาพเทรดดิ้ง จำกัด ได้นำรูปแบบการส่งเสริมแบบมีพันธสัญญาหรือการส่งเสริมแบบครบวงจร เช่น มะเขือม่วงญี่ปุ่น แตงกวาญี่ปุ่น ผักกาดขาวปลี ถั่วแขก เป็นต้น โดยทางบริษัทจะจัดหาเมล็ดพันธุ์ หรือต้นกล้าของพืชที่จะส่งเสริมปลูกตามแผนการปลูก พร้อมทั้งปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ที่จำเป็น จ่ายให้เกษตรกรผู้ร่วมโครงการ สำหรับเกษตรกรจะเป็นฝ่ายจัดเตรียมที่ดินที่เหมาะสม พร้อมดำเนินการปฏิบัติดูแลรักษาตามคำแนะนำของพนักงานของบริษัทฯ และบริษัทฯ จะรับซื้อผลผลิตที่ได้ทั้งหมดตามคุณภาพที่ได้ตกลงกันก่อนที่จะร่วมโครงการ โดยการทำสัญญาซื้อ-ขาย ล่วงหน้า

จากการสัมภาษณ์ เจริญ อ้นท้วม เกษตรอำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ (13 ธันวาคม 2543) กล่าวว่า ช่วง พ.ศ. 2540 มีนโยบายให้ภาครัฐโดยกรมส่งเสริมการเกษตร จัดการประชุมการส่งเสริมการเกษตรโดยเชื่อมโยงกับภาคเอกชน อุตสาหกรรมการเกษตร เพื่อช่วยแก้ปัญหา เรื่องราคาและการตลาด แต่ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรอย่างไรก็ตามการแก้ปัญหาประการหนึ่ง คือ ต้องใช้ตลาดนำการผลิตระบบการเกษตรภายใต้สัญญา

ตามที่ได้กล่าวถึงการเกษตรที่ผ่านมานั้น พบว่าจะมีแนวโน้มไปสู่การเกษตรแบบอุตสาหกรรม โดยเน้นคำนึงถึงรูปแบบ โครงการภายใต้พันธสัญญา ซึ่งสามารถทำให้ลดความเสี่ยงของโรงงานอุตสาหกรรมการเกษตร และความเสี่ยงของเกษตรกรในด้านต่าง ๆ ซึ่งพอสรุปถึงประโยชน์การปลูกพืชแบบมีพันธสัญญาได้ดังนี้

1) ***ผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ*** จากการตรวจเอกสารพบว่ามีสิ่งบ่งชี้เกี่ยวกับผลทางด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นได้หลายปัจจัย ซึ่งได้แก่

1.1) ได้รับปัจจัยการผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิต รวมถึงมีตลาดผลผลิต

1.2) ผลตอบแทนที่ได้รับ

1.3) การได้รับสินเชื่อ

1.4) เพิ่มรายได้ หรือช่วยให้เกิดการจ้างงานและมีงานทำ

2) ***ผลประโยชน์ทางด้านสังคม***

2.1) เกิดความสัมพันธ์ร่วมกัน

2.2) การได้รับรู้ข่าวสาร

2.3) การได้ติดต่อสื่อสารและแลกเปลี่ยนความรู้กับผู้อื่น

2.4) การได้รับการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาศักยภาพการผลิตของเกษตรกร

นอกจากนี้ยังอาจจะเกิดผลประโยชน์ในด้านอื่นๆ อีก เช่น ผลประโยชน์ด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัยของเกษตรกร เป็นต้น

จากข้อมูลที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาในส่วนของผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร จังหวัดสุโขทัยที่ได้รับจากการเข้าร่วมโครงการปลูกมะเขือม่วงญี่ปุ่นแบบมีพันธสัญญากับบริษัทสันติภาพเทรดดิ้ง จำกัดเท่านั้น เนื่องจากเป็นผลประโยชน์หลักที่เกษตรกรใช้ตัดสินใจเข้าร่วมโครงการกับบริษัทฯ

โครงการส่งเสริมการปลูกมะเขือม่วงญี่ปุ่นแบบมีพันธสัญญาของ บริษัท สันติภาพเทรดดิ้ง จำกัด มีนโยบายดังนี้

1.1 ร่วมมือกับส่วนราชการหรือเอกชน เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรทำการเพาะปลูกในระบบครบวงจร

1.2 บริษัทฯ จะเป็นผู้จัดหาเมล็ดพันธุ์ หรือต้นกล้าในบางโครงการหากจำเป็น บริษัทฯ จะจัดหาวัสดุการเกษตร เช่น ปุ๋ย-ยา สารเคมี โดยให้เป็นลักษณะของสินเชื่อ และหักชำระเมื่อ ขาย ผลผลิตให้บริษัทฯ

1.3 บริษัทฯ จะทำสัญญากับเกษตรกร หรือสถาบันการเกษตร กำหนดมาตราฐานของ ผลผลิตและราคารับซื้อผลผลิตล่วงหน้าที่แน่นอน หรือราคาประกันขั้นต่ำ

1.4 บริษัทฯ จะเข้ารับซื้อผลผลิตหลังเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยวและส่งมอบผลผลิตไม่เกิน 30วัน โดยชำระเป็นเงินสด หรือชำระผ่านธนาคาร มะเขือม่วงญี่ปุ่นมีอายุการเก็บเกี่ยวผลผลิตยาวนานกว่า 90 วัน บริษัทฯ จะพิจารณาชำระค่าผลผลิตเป็นรายเดือน ตามความเหมาะสม

1.5 วิธีการปฏิบัติในการเพาะปลูก ขนาดมาตรฐานของผลผลิต กำหนดราคารับซื้อผลผลิต ต้นทุนและรายได้ต่อไร่ เป็นลายลักษณ์อักษร

การส่งเสริมการปลูกมะเขือม่วงญี่ปุ่นของบริษัทฯ

1. จัดประชุมเกษตรกร เพื่อคัดเลือกเกษตรกรที่สนใจเข้าร่วมโครงการแบบมีพันธสัญญาโดยอธิบายถึงนโยบายและขั้นตอนการปฏิบัติดูแลรักษา
2. มีการตรวจสอบพื้นที่ถึงความเหมาะสมในการปลูก เช่น แหล่งน้ำ สภาพดิน
3. ทำสัญญา พร้อมทั้งจ่ายปัจจัยการผลิตโดยพนักงานของบริษัทฯ ให้แก่เกษตรกร ได้แก่ ถุงเพาะ ต้นกล้า สารเคมี ปุ๋ยเคมี ปุ๋ยอินทรีย์ เป็นต้น
4. เจ้าหน้าที่ส่งเสริมของบริษัทฯ จะแนะนำขั้นตอนการปฏิบัติ โดยละเอียดแก่เกษตรกร ตั้งแต่ การย้ายกล้าลงถุงเพาะ จนถึงขั้นตอนการเก็บเกี่ยว
5. ก่อนการเก็บเกี่ยว ทางบริษัทจะทำการประชุมชี้แจง ขนาดมาตรฐานของผลผลิตอย่างละเอียดและแนะนำการปฏิบัติหลังการเก็บเกี่ยว
6. การรับซื้อผลผลิต เข้าไปรับซื้อผลผลิต ณ จุดรับซื้อในหมู่บ้าน โดยเจ้าหน้าที่จัดซื้อของทางบริษัทฯ จะออกใบรับซื้อให้แก่เกษตรกรไว้เป็นหลักฐาน
7. การจ่ายเงิน จะมีการตัดงวดการซื้อขายเมื่อครบ 1 เดือน โดยบริษัทฯจะจ่ายค่าผลผลิตทางธนาคาร

การปลูกมะเขือม่วงญี่ปุ่น

1. ***การเตรียมแปลงและหลุมปลูก*** : ยกแปลงกว้าง 1 เมตร ร่องกว้าง 1 เมตร ความสูงแปลง 30 ซ.ม. ก่อนยกแปลงควรหว่านโดโลไมด์ อัตรา 150 กิโลกรัมต่อไร่ หรือตามความเป็นกรด-เบสของดิน และหว่านปุ๋ยอินทรีย์อัตรา 300 กิโลกรัมต่อไร่ ระยะระหว่างต้น 80-100 ซ.ม. พื้นที่ 1 ไร่ ปลูกได้ประมาณ 1,100-1,300 ต้น

2. ***การปลูก*** : ปลูกแบบแถวเดี่ยวขุดหลุมกว้าง 30 เซนติเมตร รองก้นหลุมด้วยปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยอินทรีย์และออนคอลชนิดเม็ด 5 กรัมต่อหลุม คลุกเคล้าให้เข้ากัน ปักไม้หลัก (ความยาว 1.5 เมตร) แล้วรดน้ำที่หลุมปลูก แล้วจึงทำการปลูกโดยปลูกสูงกว่าหลังแปลง 1 นิ้ว การปฏิบัติดูแลรักษาให้น้ำ ปุ๋ย และพ่นสารเคมี ตามคำแนะนำของพนักงานส่งเสริมฯ และตารางการใช้ปุ๋ยและยาของบริษัทฯ

3. ***การปฏิบัติดูแลรักษา*** : หลังจากดอกแรกบานทำการเด็ดกิ่งแขนงโดยเว้นกิ่งแขนงใต้ดอกแรกไว้กิ่งแขนงถัดลงมาให้เด็ดออกให้หมดและปฏิบัติตามคำแนะนำของพนักงานส่งเสริมฯ

4. ***การเก็บเกี่ยว*** : หลังจากย้ายลงแปลงประมาณ 40-50 วัน เริ่มทำการเก็บเกี่ยวโดยเก็บทุกวัน ใช้เวลาเก็บนานประมาณ 4.5-5 เดือน ปริมาณผลผลิตรวมประมาณ 7-10 ตันต่อไร่

5. ***ต้นทุนต่อไร่*** :

ต้นกล้า	1,020 บาท
ปุ๋ยเคมี ปุ๋ยอินทรีย์ ฮอร์โมน โดโลไมด์	7,298 บาท
ยากำจัดศัตรูพืช	7,858 บาท
อื่นๆ เช่น ถุงเพาะ แผนดักกาวเหนียว	1,610 บาท
รวม เฉลี่ยประมาณ	17,786 บาท

รายได้ต่อไร่ : รายได้เฉลี่ยประมาณ 20,000-30,000 บาท (หักทุนยืมแล้ว)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรแบบมีพันธสัญญา

Glover (1984) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการเกษตรแบบมีพันธสัญญาในประเทศด้อยพัฒนา พบว่าระบบการเกษตรแบบมีพันธสัญญากับเกษตรกรรายย่อยในบางประเทศ มีศักยภาพในการจัดการด้านการถ่ายทอดเทคโนโลยี การเข้าสู่ตลาด และผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่เกษตรกรได้รับ และใน ปี 1987 Glover ได้ศึกษาถึงการเพิ่มผลประโยชน์ให้แก่เกษตรกรรายย่อยที่อยู่ในระบบเกษตรแบบพันธสัญญา ตลอดจนปัญหาการจัดตั้งองค์กรการเกษตร และการกำหนดนโยบายในประเทศด้อยพัฒนา ซึ่ง Glover ได้ให้ความเห็นว่า การเกษตรแบบมีพันธสัญญามีศักยภาพในการเพิ่มผลประโยชน์ให้กับเกษตรกรได้มากกว่าระบบเกษตรทั่วไป แต่ในความเป็นจริงแล้วเกษตรกรมักประสบปัญหาบ่อยครั้งในข้อตกลงกับบริษัทที่ทำสัญญา ชี้ให้เห็นถึงความต้องการแทรกแซงของรัฐและองค์กรการเกษตร ซึ่งโครงสร้างของการเกษตรแบบมีพันธสัญญาทำให้ยากต่อการรวบรวมเกษตรกรให้เป็นองค์กรการเกษตรดังนั้นจึงควรหาเงื่อนไขข้อตกลงที่ได้ผลโดย

ไม่ต้องมีการแทรกแซงจากรัฐ ซึ่ง Glover ได้อธิบายถึงปัญหาและทางเลือกที่เป็นประโยชน์แก่เกษตรกรรายย่อย ข้อควรระวังในการแทรกแซงของรัฐ ตลอดจนการใช้ระบบการเกษตรแบบมีพันธสัญญาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาการเกษตร

วิไลวรรณ (2523) ได้ศึกษาถึงการซื้อขายแบบมีสัญญาผูกพันของตลาดอ้อยพบว่า การเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน เป็นเรื่องจำเป็นต่อความเสี่ยงในการจัดหาผลผลิตให้โรงงานแปรรูป จะทำสัญญาผูกพันโดยมีการกำหนดปริมาณขั้นต่ำไว้ และผู้ที่สามารถทำสัญญากับโรงงานได้ คือ เกษตรกรรายใหญ่ และคนกลางเท่านั้น เกษตรกรผู้ปลูกอ้อยรายย่อยจะต้องขายผลผลิตผ่านคนกลาง โดยจ่ายค่าบริการให้แก่คนกลาง ขณะที่คนกลางก็เป็นผู้จัดหาสินเชื่อ และบริการอื่น ๆ ให้แก่เกษตรกรรายย่อยด้วย

มนตรี (2537) ศึกษาถึงการผลิตสับปะรดตามระบบตลาดข้อตกลง ในจังหวัดระยอง ปี 2537 พบว่าระบบตลาดข้อตกลงที่มีการส่งเสริมโดยโรงงานได้จัดเจ้าหน้าที่ให้การสนับสนุนเกษตรกรด้านความรู้ วิชาการแผนใหม่ และเป็นผู้ประสานงานกับเกษตรกรอย่างใกล้ชิด ทำให้ระบบตลาดข้อตกลงที่ค่อนข้างดี แต่ยังมีปัญหาในการดำเนินงานอยู่บ้าง คือ การไม่ปฏิบัติตามสัญญา และข้อตกลงของเกษตรกรและโรงงานซึ่งก็เป็นส่วนน้อย แต่เกษตรกรก็ยอมรับว่าระบบนี้ดีกว่าระบบทั่ว ๆ ไป

อุดม (2532) ได้ศึกษาพืชตัวอย่าง คือ ข้าวบัสมาติ สตรอเบอรี่ มะเขือเทศ แตงโซโยชิงอ่อน และฝ้าย ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดลำปาง และจังหวัดเชียงราย โดยวัดระดับความสำเร็จจากระดับความพอใจที่เกษตรกรแสดงออก พบว่าปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่ทำให้การปลูกพืชตามสัญญาว่าจ้าง (Contract farming) ประสบผลสำเร็จคือ ลักษณะด้านเทคนิค และการตลาดของพืชนั้น ๆ รวมถึงสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานของการผลิตพืชดังกล่าว และผลประโยชน์ที่เกษตรกรได้รับจริงมีความสำคัญต่อพืชทุกชนิดโดยรวม

สำหรับผลงานวิจัยเกี่ยวกับการเกษตรแบบมีพันธสัญญาในจังหวัดเชียงใหม่นั้น ได้มีผู้ศึกษาไว้ดังนี้ Laramee (1987) ได้ศึกษาถึงปัญหาของเกษตรกรรายย่อยในจังหวัดเชียงใหม่ภายใต้การผูกพันด้านการตลาดกับบริษัท Thai Farming ซึ่งเป็นบริษัทผู้ผลิตและจัดหาวัตถุดิบให้กับโรงงานแปรรูปของบริษัทในเครือเดียวกัน โดยนำการเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันมาใช้กับการปลูกพืชของเกษตรกรรายย่อยจากการศึกษาพบว่า ผลการดำเนินงานไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากบริษัทขาดการศึกษาความเป็นไปได้ของโครงการ การจัดหาปัจจัยการผลิตและบริการต่าง ๆ ให้แก่เกษตรกรล่าช้า ตลอดจนเกษตรกรขาดความเข้าใจในเงื่อนไขของสัญญาและไม่ปฏิบัติตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ ส่งเสริมของบริษัท

ทรงศักดิ์ และคณะ (2539) ได้ศึกษาถึงศักยภาพของการเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันและแนวทางการพัฒนาความรู้ของเกษตรกร มีจุดมุ่งหมายเพื่อค้นหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการผลิตในระบบสัญญาผูกพัน ประโยชน์และผลเสียที่เกิดกับเกษตรกรและภาคเอกชนคือ ทัศนคติของเกษตรกรที่มีต่อระบบการเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน เพื่อใช้เป็นพื้นฐานสำหรับการกำหนดแนวทางการฝึกอบรมและช่วยพัฒนาความรู้ ความเข้าใจ การตัดสินใจ และการวางแผนของเกษตรกร

ผลการศึกษาพบว่า การเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันช่วยให้เกษตรกรรายย่อยผู้มีที่ดินและทุนจำกัด และขาดประสบการณ์ให้สามารถทำการผลิตได้มากขึ้น มีรายได้ที่แน่นอน และได้รับความรู้ใหม่ ๆ โดยเฉพาะพืชที่เกษตรกรไม่เคยผลิตมาก่อน นอกจากนี้ยังช่วยพัฒนาคุณภาพของ ผลผลิตอีกด้วย แม้ว่าการเกษตรในระบบสัญญาผูกพันจะมีผลเสียอยู่บ้าง แต่ก็มีประโยชน์ต่อการพัฒนา ประสิทธิภาพการผลิตของเกษตรกรรายย่อยที่ได้รับการสนับสนุนทางด้านเทคโนโลยีการผลิต ปัจจัยการผลิต การประกันราคา และตลาดจากบริษัทผู้รับซื้อผลผลิต ซึ่งจะได้รับประโยชน์จากการจัดหาวัตถุดิบในปริมาณและคุณภาพที่ต้องการ ส่วนแนวทางในการพัฒนาความรู้ให้แก่เกษตรกรนั้น บางส่วนจะสอดคล้องกับแนวทางการให้ความรู้ทั่วไปโดยเฉพาะด้านการผลิต การใช้สารเคมีและปุ๋ย เป็นต้น นอกเหนือไปจากการให้ความรู้ทางด้านเทคโนโลยีแล้วควรให้ความรู้ทางด้านการจัดการ และการสร้างความเป็นผู้ประกอบการ เพื่อให้เกษตรกรมีความสามารถในการแสวงหาความรู้ และการตัดสินใจด้วยตัวเอง

สมอ (2544) ได้ศึกษา การปลูกมันฝรั่งแบบมีสัญญาพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่จะไม่นิยมเปลี่ยนบริษัทในการส่งเสริม และนิยมที่จะทำการปลูกมันฝรั่งแบบมีพันธสัญญา ซึ่งเกษตรกรจะปฏิบัติตามสัญญาที่บริษัทกำหนดไว้ ปัญหาด้านการผลิตที่สำคัญคือพื้นที่ปลูกมันฝรั่งเป็นพื้นที่เก่ามักประสบปัญหาเกี่ยวกับโรคและแมลงรบกวนขาดเทคโนโลยีการผลิต และการสนับสนุนปัจจัยการผลิต ส่วนใหญ่บริษัทจะสนับสนุนเฉพาะหัวพันธุ์มันฝรั่งเพียงอย่างเดียว ปัญหาด้านอื่นๆ ได้แก่การกำหนดราคาขั้นต่ำของบริษัท การตรวจสอบคุณภาพผลผลิตภาชนะบรรจุ (ตะกร้า) และการตรวจเยี่ยมแปลงเกษตรกรของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมของบริษัท

จันทร์จิรา (2535) ได้ศึกษา เรื่องผลกระบบของการเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันต่อเทคโนโลยีการผลิตของเกษตรกรรายย่อยในจังหวัดเชียงใหม่ โดยเปรียบเทียบระหว่างเกษตรกรที่อยู่ในระบบและนอกระบบการเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน ซึ่งใช้พืชตัวอย่าง 4 ชนิด คือ มันฝรั่ง มะเขือเทศ ถั่วเหลืองฝักสด และถั่วเหลือง

ผลการวิจัยพบว่า ผลตอบแทนจากปลูกมะเขือเทศ และถั่วเหลืองฝักสดในระบบสัญญาผูกพันสูงกว่านอกระบบสัญญาผูกพัน ขณะที่การผลิตมันฝรั่งในระบบสัญญาผูกพันจะ

ต่ำกว่านอกระบบสัญญาผูกพัน อันเนื่องมาจากราคาผลผลิตแตกต่างกัน ซึ่งผลตอบแทนที่เกษตรกรได้รับจะเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดระดับการใช้ปัจจัยการผลิต ส่วนการถ่ายทอดเทคโนโลยีไม่ค่อยมีผลต่อการผลิตพืชที่เกษตรกรเคยปลูกมานาน และเป็นพืชที่ไม่ต้องการคุณภาพค่อนข้างจำเพาะ เช่น มะเขือเทศ และมันฝรั่ง เพราะเกษตรกรถือว่าตนเองมีความชำนาญในการปลูกมานาน จึงไม่ค่อยเชื่อฟังคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ของบริษัทที่เข้ามาให้คำแนะนำ และทางบริษัทก็มีแนวโน้มที่จะเลือกทำสัญญากับเกษตรกรที่มีประสบการณ์ปลูกพืชนั้น ๆ แล้วเป็นหลัก แต่การถ่ายทอดเทคโนโลยีใหม่ ๆ จะมีส่วนสำคัญมากในกรณีที่เป็นพืชใหม่ที่เกษตรกรไม่เคยปลูกมาก่อน เช่น ถั่วเหลืองฝักสด เพื่อให้ได้ผลผลิตตรงตามความต้องการ ดังนั้นการนำระบบสัญญาผูกพันมาใช้ในการปรับปรุงเทคโนโลยี อาจใช้ได้ดีกับพืชชนิดใหม่ที่ต้องการคุณภาพ

อารีย์ และทรงศักดิ์ (2538) ได้ศึกษาถึงการเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันเพื่อประเมินผลกระทบของระบบสัญญาผูกพัน จากการศึกษาพบว่าความสำเร็จของการผลิตในระบบสัญญานั้นขึ้นอยู่กับความเคร่งครัดของสัญญา ความเอาใจใส่ของผู้รับซื้อที่จะดูแลการผลิตของเกษตรกรอย่างใกล้ชิด การแทรกแซงหรือให้ความช่วยเหลือของรัฐบาลมีส่วนร่วมในการผลักดันให้การผลิตในระบบสัญญาประสบความสำเร็จมากขึ้น ดังนั้นการใช้ระบบการผลิตแบบมีสัญญาผูกพัน เพื่อปรับโครงสร้างการผลิตของเกษตรกรรายย่อย เพื่อลดต้นทุนการผลิต หรือปรับปรุงคุณภาพสินค้าโดยใช้ระบบสัญญาผูกพัน จึงมีศักยภาพเป็นอย่างยิ่ง แต่ต้องอาศัยการสนับสนุนจากรัฐบาลด้วย และจะประสบความสำเร็จกับพืชที่มีการปลูกเฉพาะพื้นที่ หรือสามารถควบคุมอุปทานได้